

Geboorte, huwelijk en dood

Parochieregisters als bron voor je historisch artikel

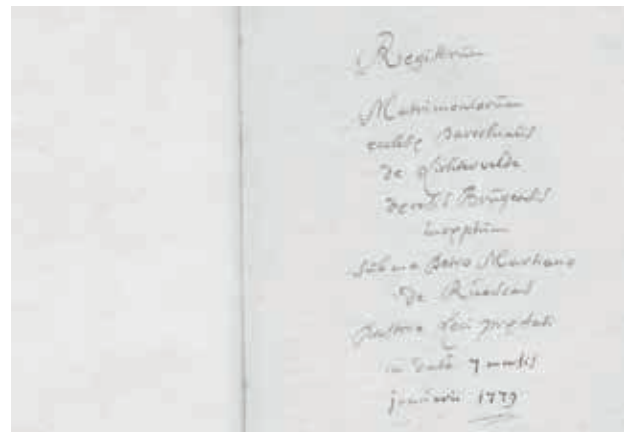
Hoe schrijf ik een historisch verantwoorde tekst?

Geboorte, huwelijk en dood
Parochieregisters als bron voor
je historisch artikel

Thijs Lambrecht was de lesgever van de cursusreeks 'Hoe schrijf ik een historisch verantwoorde tekst?' in Lichervelde, waar de parochieregisters onder de loep werden genomen. Er waren 29 deelnemers voor deze vierdelige cursusreeks in februari en maart 2014. Thijs Lambrecht is archivaris bij het Rijksarchief te Gent.

Zonder overdrijven kan men stellen dat de parochieregisters tot de meest geconsulteerde bronnen behoren voor zowel genealogisch als lokaal historisch onderzoek. De parochieregisters, waarin de doop-, huwelijks- en begrafenisakten zijn opgenomen, zijn ruim bekend bij onderzoekers. Het zijn de bronnen bij uitstek om de geschiedenis van individuen, families en gemeenschappen in kaart te brengen. De individuele akten vertellen het verhaal van een individu, een seriële benadering en analyse van de akten werpt een licht op het verleden van een gemeenschap. Hoewel deze bron ruim bekend is, worden de mogelijkheden van deze bron niet al-

tijd ten volle benut door lokale onderzoekers. Tal van lokale historische studies maken handig gebruik van parochieregisters om de evolutie van de bevolking te bestuderen of om te achterhalen welke periodes werden gekenmerkt door uitzonderlijke mortaliteit. Op basis van de informatie besloten in de parochieregisters kan je echter nog veel meer te weten komen over het sociale, culturele, economische en zelfs politieke leven in het verleden. Deze bijdrage richt zich zowel tot genealogen als heemkundigen en reikt een aantal concrete onderzoeksmogelijkheden aan die tot op heden nauwelijks in lokaal historisch onderzoek aan bod kwamen.¹

Register van de huwelijksakten van de parochie Sint-Jacob-de-Meerdere te Lichervelde, 1779 (Verzameling parochieregisters Rijksarchief).

Historische achtergrond van de parochieregisters

De oudste parochieregisters in België gaan terug tot het einde van de vijftiende eeuw.² Tijdens de zestiende eeuw werden de eerste bisschoppelijke richtlijnen uitgevaardigd in verband met het houden van parochieregisters. In de meerderheid van de parochies duurde het echter tot het begin van de zeventiende eeuw tot men startte met de systematische registratie van de doop-, huwelijks- en geboortekten. De invloed van het Concilie van Trente (1545-1563) en de nieuwe pastorale politiek die er werd ontwikkeld, lagen aan de basis van de syste-

matische registratie van de sacramenten. Het Concilie van Trente was in de woorden van de Leuvense kerkhistoricus Michel Cloet het startsein voor de ‘personalisering van de zielzorg’. Pastoors moesten er op toezien dat hun parochianen een persoonlijke begeleiding kregen van de spreekwoordelijke wieg tot het graf. Om deze persoonlijke begeleiding en controle te bewerkstelligen moest de pastoor over een aantal instrumenten beschikken, waaronder de parochieregisters.³ Tijdens het Concilie van Trente werd bepaald dat pastoors voortaan de doop- en huwelijksakten moesten registreren. Pas in 1614 kwam ook de verplichting om systematisch begrafenisregisters bij te houden. Op de provinciale concilies van het aartsbisdom Mechelen in 1570, 1574 en 1604 werden de besluiten van het Concilie van Trente omgezet in richtlijnen voor de pastoors. Aanvankelijk werden deze bepalingen niet strikt nageleefd. Het oorlogsgeweld van de late zestiende en vroege zeventiende eeuw vertraagde de invoering in onze gewesten. Het Eeuwig Edict uit 1611, een poging om rechtsregels en procedures in de Zuidelijke Nederlanden meer uniform te maken, gaf een nieuwe impuls aan de parochieregisters. Artikel 20 van dit edict stelde dat de parochieregisters in meerdere exemplaren moesten bewaard worden. Naast de originele registers van de pastoor moesten jaarlijks twee authentieke kopieën gemaakt worden: één kopie bestemd voor de lokale burgerlijke overheid en één kopie voor de regionale superviserende overheid. Deze bepaling van het Eeuwig Edict bleef echter dode letter. Slechts weinig authentieke kopieën zijn overgeleverd wat er op wijst dat vele pastoors en lokale burgerlijke besturen deze bepaling niet naleefden. In 1752 werden de bepalingen van het Eeuwig Edict opnieuw gepubliceerd, maar de uitvoering liet in vele regio’s te wensen over. In 1754 werd een nieuwe regeling over het opstellen van dubbels van parochieregisters gepubliceerd, maar opnieuw bleef deze ordonnantie dode letter in grote delen van de Oostenrijkse Neder-

Ordonnantie van 1778 op het houden van parochieregisters, 1778 (Rijksarchief Gent, Verzameling Plakaten en Ordonnanties, 1778)

landen. In 1778 volgde een gedetailleerde regeling met de ordonnantie ‘raeckende de registers der doopsels, houwelycken ende begræffenissen’ (zie afbeelding). De ordonnantie bevatte 24 artikelen en had een belangrijke invloed op de vorm, inhoud en structuur van de akten. Gegevens over leeftijd en herkomst, traditioneel niet opgenomen in akten, werden verplicht. Ook de handtekening van personen betrokken in dopen, huwelijken en begrafenissen werd vereist. De ordonnantie beval opnieuw de opmaak van dubbels en deze keer werden de bepalingen wel nageleefd. De bepalingen van de ordonnantie van 1778 bleven in voege tot 1796. In dat jaar werd in de Belgische gewesten de Burgerlijke Stand ingevoerd, een gelaïciseerde versie van de registratie van geboorten, huwelijken en overlijdens.

Vindplaatsen

De originele parochieregisters behoren tot het zogenaamde pastoraal archief van een parochie. De grote meerderheid van de parochies hebben in de loop van de twintigste eeuw hun parochieregisters uit de zeventiende en achttiende eeuw in bewaring gegeven bij het Rijksarchief. Het Rijksarchief beschikt daarmee over de grootste collectie parochieregisters in België. Sinds kort kan je bovendien deze collectie digitaal raadplegen op de website van het Rijksarchief.⁴ Momenteel worden ontbrekende parochieregisters, die zich nog ter plaatse bij pastoors en gemeente- en stadsarchieven bevinden, opgespoord en gedigitaliseerd. Het Rijksarchief heeft zich tot doel gesteld om alle bewaarde parochieregisters in België ouder dan 1796 online op hun website beschikbaar te stellen en dit ongeacht hun materiële bewaarplaats.

Doopakten

De toetreding van een individu tot de katholieke geloofsgemeenschap werd gemarkeerd door het doopsel. De neerslag van dit ritueel treft men aan in de doopakten. De doopakten bevatten doorgaans weinig informatie. In de meest elementaire vorm bevat de akte de datum van het doopsel en de voorna(a)m(en) van het kind, de ouders en de doopouders. Als het kind reeds een nooddoop onderging werd dit ook vermeld. In sommige regio’s werd ook systematisch de dag van de geboorte opgenomen.⁵

Datum geboorte en doopsel

Doopakten waarin zowel de dag van de geboorte als de dag van het doopsel werden opgetekend

laten toe om het tijdsverloop tussen beide evenementen na te gaan. Het interval tussen beide data is van betekenis. Tijdens het Concilie van Trente werd immers bepaald dat men het doopsel niet te lang mocht uitstellen, maar een specifieke termijn waarbinnen nieuwgeborenen naar de doopvont werden gebracht werd niet vastgesteld. Op het Concilie van Mechelen (1570) kregen de bisschoppen in onze gewesten meer duidelijke instructies: pastoors moesten er op toezien dat kinderen binnen de 10 dagen werden gedoopt. Een kwarteeuw later werd de periode nog ingekort. In 1607 werd het interval tussen geboorte en doopsel teruggebracht tot maximum 3 dagen. Gegevens uit de zeventiende en achttiende eeuw tonen aan dat kinderen na de geboorte steeds sneller gedoopt werden. In Sint-Baafs-Vijve bijvoorbeeld werden omstreeks het midden van de zeventiende eeuw slechts 13 procent van de kinderen gedoopt op hun geboortedag. Kort voor 1700 was dit reeds gestegen tot 44 procent. In Kortrijk stellen we een gelijkaardige evolutie vast (zie tabel 1).⁶

Bij deze evolutie was de pastorale bekommernis om het zielenheil van het kind essentieel. Men wilde vermijden dat kinderen overleden zonder het sacrament van het doopsel te hebben ontvangen. Om dit risico te beperken moesten kinderen snel gedoopt worden. Het was een boodschap die ook werd meegegeven aan toekomstige bruidsparen tijdens hun voorbereiding op het huwelijk.⁷ Vanuit medische hoek kwam kritiek op deze praktijk in de loop van de achttiende eeuw. Volgens de Dendermondse arts Petrus Joannes Van Bavegem (1745-1805) stierven onnodig veel kinderen tijdens de wintermaanden omdat ze te snel werden gedoopt met ijskoud water.⁸ De plattelandschirurgijn Jan Albert Roselt (1714-1785), werkzaam in de regio Deinze, hield er een gelijkaardige mening op na (zie kadertekst).⁹

‘Ik hebbe hier nu meer als 47 jaaren lang, met innerlijke smerten moeten aanzien, dat de nieuw-gebooren kinders, nauwelijks een of twee uren naer hunne geboorte, een ure, ja anderhalf ure verre, volgens de uitgestrektheid der gemeinten, ‘s wintersdags voornamelijk door sneeuw, hagel, yssel, dikke nevel, sterke vorst, gepaart met noorder- of oosterse winden, na de kerke gebragt wierden, en noch gebragt worden, om hun het H. Doopsel toe te dienen. [...] In de kerk gebragt zijnde, wordt hem door den zielzorger of andere kerken-bedienaar het H. Doopsel met het alderkoudste water, ja ik mag zeggen, dat met een yskorste in de doopsteen of fonte menigmaal overdekt is, met 3 handen vol over ‘t hoofd te gieten, toegedient’.

Getuigenis van Jan Albert Roselt over de toediening van het doopsel, 1781

Aan de hand van de doopakte kan men ook de weekday te weten komen waarop kinderen werden gedoopt. Momenteel bestaat hierover geen onderzoek, maar het is een interessant gegeven. Voltrok het doopsel zich op een zondag of opteerde men eerder voor een weekday? De druk om kinderen sneller na de geboorte te dopen impliceerde voor de ouders minder bewegingsvrijheid om zelf een dag te kiezen. In elk geval was het doopsel een plechtigheid waar weinig of geen voorbereiding aan vooraf ging. Van pastoors werd verwacht dat ze dag en nacht beschikbaar waren om te dopen (‘soo by nagte als by daeghe’). In tegenstelling tot huwelijken en begrafenissen was er ook geen financiële vergoeding voorzien voor de pastoor.¹⁰

‘Sub conditione’ of het nooddoopsel

De vermelding ‘sub conditione’ in een doopakte verwijst naar het toedienen van het zogenaamde

Tabel 1

jaar	dezelfde dag	één dag later	twee dagen later	3 of meer dagen later
1679	36.9	51.3	10.0	1.7
1706	39.4	52.9	5.7	1.7
1736	56.4	42.9	0.6	0.0
1772	64.2	35.5	0.2	0.0

Tijdsinterval tussen geboorte en doopsel in Kortrijk, 1679-1772 (%)

nooddoopsel. Tijdens een moeilijke bevalling konden zowel de moeder als het kind het leven laten. Om te vermijden dat kinderen overleden voor ze werden gedoopt, konden vroedvrouwen en ouders zelf het doopsel toedienen. In de catechismus werd trouwens aandacht besteed aan de formulering die men daarbij diende te hanteren. Omdat men slechts één keer kon gedoopt worden, werd een aparte formulering gebruikt bij het doopsel in de kerk door de pastoor. Men doopte het kind met de volgende formulering: “Is ‘t dat gy niet gedoopt en zyt, ik doope U inden naem des Vaders, des Soons endes Heylighen Gheests”. De toevoeging ‘sub conditione’ in een geboorteakte wijst dus op een moeilijke bevalling waarbij het leven van het kind in acuut gevaar was. In dat opzicht zijn de doopregisters een stille getuigenis van de moeilijke omstandigheden waarin vrouwen bevielen. Onderzoek van parochieregisters toont aan dat nooddopen vooral werden toegediend tijdens de wintermaanden. Een sluitende verklaring voor dit fenomeen is er echter niet. Uit onderzoek blijkt wel dat het aantal borelingen dat een nooddoopsel ontving, daalde tijdens de zeventiende en achttiende eeuw. In Kortrijk bijvoorbeeld wordt de vermelding ‘sub conditione’ aangetroffen bij 11,1 procent van dopen tussen 1675 en 1680. Meer dan een eeuw later, tussen 1791 en 1795, was dit gedaald tot 6,7 procent.¹¹ Deze daling kan verklaard worden door de toegenomen kennis over bevalling, in het bijzonder bij vroedvrouwen. In de tweede helft van de achttiende eeuw namen tal van regionale overheden initiatieven om vroedvrouwen een degelijke opleiding te verschaffen.¹² Beter onderricht en meer gespecialiseerde vroedvrouwen resulteerden in aanzienlijk minder overlijdens van kinderen tijdens en kort na de geboorte.

Aanwezigheid ouders en doopouders

Naast de naam van het kind worden in de doopakten ook de namen van de ouders en doopouders vermeld. In tegenstelling tot wat men vaak vermoedt, impliceert dit niet dat alle partijen tijdens de doopplechtigheid aanwezig waren. Bij wijze van voorbeeld kunnen we de gebruiken in het bisdom leper aanhalen. In 1734 organiseerde de overheid een enquête bij alle pastoors van de kasselrij leper. Hierin werd de vraag gesteld of de vader doorgaans aanwezig was tijdens het doopsel van zijn kind. Alle pastoors gaven hetzelfde antwoord: het was niet gebruikelijk dat de vader aanwezig was tijdens het doopsel. De pastoor van Hooghelede bijvoorbeeld

antwoordde: “Binnen de prochie van Hooghelede en is geen gebruyck dat de vader van het kint tegenwoordig is, alhoewel ick ‘t selve op den predickstoel over wenige weken van mijn parochianen versocht hebbe”.¹³ Vanaf 1778 is het mogelijk om na te gaan of de ouders en doopouders aanwezig waren op het doopsel door te controleren of hun handtekeningen werden geplaatst onder de akte. Indien zij afwezig waren, werd dit vermeld door de pastoor. In artikel 3 van de ordonnantie op de parochieregisters uit 1778 staat expliciet vermeld dat de pastoor moest melding maken van de eventuele afwezigheid van de vader (‘ingevalle den vader absent waere, sal daer van mentie maecken in de act’). De overheid nam overigens maatregelen om vaders te verplichten aanwezig te zijn tijdens het doopsel van kinderen. In het bisdom Brugge werden vaders vanaf 1755 verplicht om aanwezig te zijn tijdens het doopsel. Hun afwezigheid tijdens het doopsel gaf blijkbaar aanleiding tot verwarring en fouten bij het toekennen van naam en familienaam. Daarnaast werden ook maatregelen genomen om excessen na het doopsel te verbieden. Vooral het uitgebreide en langdurige herbergbezoek na het doopsel was een doorn in het oog van zowel de kerkelijke als wereldlijke overheid. In 1755 en 1779 verbood het Brugse Vrije om met “nieuw gedoopte kinderen in d’herbergen te gaen drincken”.¹⁴

De rol van doopouders

De doopouders, in de rooms-katholieke traditie een man en een vrouw, vervulden een belangrijke rol in het doopritueel. Tijdens de plechtigheid hieven zij het kind ten hemel om de opname in de geloofsgemeenschap te symboliseren. Van de doopouders werd ook verwacht dat zij mee waakten over het zielenheil van hun doopkind. Volgens een achttiende-eeuwse publicatie waren de peter en meter “toesienders ende zielbestierders” en werd van hen verwacht “zorge te draegen voor de ziele van het kind”.¹⁵ Over de exacte rol van de doopouders bestaat weinig onderzoek. Was hun rol beperkt tot de doopplechtigheid of namen zij daarna ook nog een actieve rol waar in het leven van hun peter- of meterkind? De parochieregisters verschaffen in dit opzicht geen bijkomende informatie. Het loont wel de moeite om na te gaan wie de doopouders waren. Waren het familieleden en zo ja, welke verwantschap was er tussen dopelingen en doopouders? Gaf men de voorkeur aan grootouders of koos men andere familieleden? Als de doopouders niet familiaal verwant waren, wat was dan hun band met de ouders van de dopeling? Waren het personen

afkomstig uit hetzelfde sociaal-economische milieu of niet? Indirect verschaffen de doopakten dus ook informatie over sociale en familiale netwerken in het verleden.

Naamgeving

Tot de late middeleeuwen kregen kinderen in onze gewesten namen met een typische Germaanse oorsprong. Geleidelijk maakten deze namen plaats voor meer christelijk geïnspireerde namen. Dit proces voltrok zich eerst bij de elites en sijpelde langzaam door naar bredere lagen van de bevolking. Het Concilie van Trente was ook bepalend voor de voornaamgeving. In 1566 werd beslist dat vooral namen van heiligen moesten gekozen worden. Voornamen die refereerden naar andere religies of heidense gebruiken moesten ten allen tijde vermeden worden. Het Concilie van Trente stelde met andere woorden een einde aan de vrijheid en willekeur bij de voornaamgeving. Namen werden bij voorkeur gekozen uit het corpus van heiligennamen. De Gentse bisschop Triest gaf in 1640 onderstaande instructies mee aan zijn priesters in verband met de keuze van de voornaam: “De pastoor moet er voor zorgen dat aan de dopelingen geen obscene, belachelijke, fabelachtige namen van ijdele goden of heidenen gegeven worden, maar namen van Gods heilige, wier voorbeeldige daden aanzetten tot een godvruchtig leven”.¹⁶

De studie van voornamen in het verleden kon al op heel wat belangstelling rekenen. Voor zowel het oude hertogdom Brabant als het graafschap Vlaanderen werden al een aantal tendensen in kaart gebracht.¹⁷ Tijdens de zeventiende en achttiende eeuw doen zich een aantal wijzigingen voor. Zowel bij jongens als meisjes blijven dezelfde namen populair tijdens deze periode. Bij jongens waren de namen Joannes, Petrus en Jacobus vooral populair. Bij de meisjes spande Maria de absolute kroon. Deze namen worden in de loop van de achttiende eeuw wel steeds vaker gebruikt in combinatie met een tweede voornaam (zie tabel 2). De dubbele voornaam is een typisch kenmerk van de naamgeving tijdens de achttiende eeuw.

De invloeden op de voornaamgeving zijn niet altijd eenvoudig te achterhalen. In sommige gevallen zijn er duidelijke aanwijzingen en is de invloed van de naam van de ouders en doopouders onmiskenbaar. Deze familiale invloed op de voornaamgeving daalt wel tijdens de zeventiende en achttiende eeuw. Onderzoek naar de voornaamgeving in plattelandsparochies ten noorden van Brugge bracht deze verschuivingen mooi in beeld. Tijdens de zeventiende eeuw was er bij circa de helft van de geboorten een duidelijk invloed van de namen van ouders of doopouders. In de achttiende eeuw daalde dit tot minder dan 20 procent.¹⁸

Tabel 2

JONGENS			
17 ^{de} eeuw		18 ^{de} eeuw	
Joannes	16.52	Joannes Baptista	9.53
Petrus	11.67	Petrus Jacobus	6.02
Jacobus	8.76	Petrus Joannes	4.33
Franciscus	5.36	Petrus Josephus	4.26
Judocus	4.72	Josephus	3.48

MEISJES			
Maria	13.63	Anna Maria	5.80
Joanna	9.12	Maria Theresia	5.25
Catharina	5.93	Maria Joanna	5.16
Petronilla	5.87	Joanna Theresia	4.19
Anna	5.29	Maria Catharina	3.61

Tabel 2: Lijst van de vijf meest populaire voornamen bij jongens en meisjes in West-Vlaanderen, 17de-18de eeuw (%)

Bij het ontbreken van een duidelijke familiale invloed is het moeilijker om te achterhalen waarom een bepaalde voornaam werd gekozen. Uit onderzoek is bekend dat bijvoorbeeld lokale heiligenverering een invloed kon uitoefenen op de populariteit van voornamen. In het Oost-Vlaamse Hansbeke bijvoorbeeld bouwde een gegoede boer rond 1763 een kapel en droeg die op aan de heilige Coleta. De devotie rond deze heiligenkapel liet zich meteen merken in de voornaamgeving in Hansbeke. Vóór 1763 werd de naam Coleta zelden gegeven aan meisjes. Na 1763 stijgt de populariteit van Coleta, zowel als eerste en tweede voornaam. De bouw van een kapel toegewijd aan deze heilige beïnvloedde met andere woorden de lokale voornaamgeving.¹⁹ Een soortgelijke invloed van lokale heiligenverering treft men ook aan in andere regio's. In Lier bijvoorbeeld was Gummarus een populaire voornaam bij jongens. In Meldert kon Ermelindus dan heel wat ouders bekoren. Cornelius/Cornelia kon op belangstelling rekenen in Aalter. Het zijn allemaal voorbeelden van de invloed van lokale heiligenverering op de naamgeving. Soms oefenden naast de parochieheiligen ook de kalenderheiligen een invloed uit op de voornaamgeving. Ouders vernoemden hun kinderen naar de heilige van de dag waarop het kind werd geboren of gedoopt. In Lokeren bijvoorbeeld werden 9,2 procent van de kinderen vernoemd naar kalenderheiligen.²⁰ Ook heiligen verbonden aan bepaalde beroepen konden een invloed uitoefenen. Joseph was populair bij timmerlieden, Ivo bij advocaten en Eligius bij smeden. Soms werden kinderen ook vernoemd naar politieke figuren. De naam Maria-Theresia bijvoorbeeld wordt populair tijdens de regeerperiode van de gelijknamige keizerin in de tweede helft van de achttiende eeuw.

Tijdens latere periodes kunnen voornamen ook een duidelijk politieke voorkeur signaleren. Je kind Napoleon noemen tussen 1804 en 1815 impliceerde een vorm van steun aan deze keizer. Ook de keuze voor Willem tijdens het Hollands Bewind (1815-1830) kan een duidelijke politieke voorkeur verraden. Voornamen zijn dus zeker niet neutraal. Gedetailleerd onderzoek naar voornaamgeving in eenzelfde familie kan ook attitudes ten opzichte van kinderen aan het licht brengen. Werden kinderen vernoemd naar overleden broers of zussen? Is het mogelijk dat men op deze manier de herinnering aan een overleden kind levendig wilde houden? Kortom, aan de hand van de voornamen die bin-

nen een familie of gemeenschap werden gebruikt, kan je ook een stukje sociale, culturele en zelfs politieke geschiedenis schrijven.

Huwelijksakten

De huwelijksakten ouder dan 1778 bevatten relatief weinig informatie. In de meeste gevallen beperkt de informatie zich tot de namen van bruid en bruidegom, de datum van de verloving, de datum van het huwelijk en de namen van de getuigen. Na 1778 wordt meer informatie opgenomen in de akten. De herkomst van bruid en bruidegom, ouders en getuigen wordt vermeld. Bovendien moeten de akten vanaf dan ook getekend worden door alle aanwezigen.

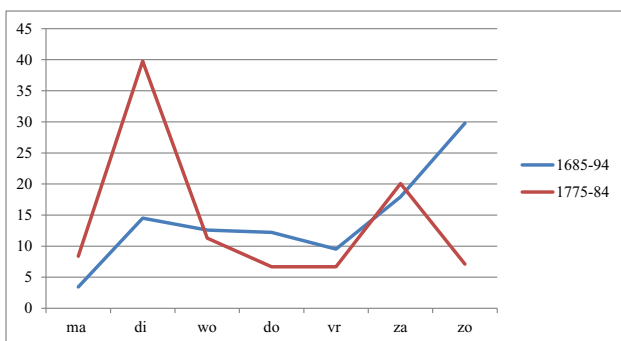
Ondertrouw en huwelijk

In de huwelijksakten worden doorgaans twee data vermeld: de datum van de ondertrouw en de datum van het huwelijk. De ondertrouw ging vooraf aan het huwelijk en vond plaats in het bijzijn van de pastoor en de getuigen. Binnen de veertig dagen na de ondertrouw werd verwacht dat het koppel de huwelijksbeloften aflegde. De ondertrouw was een zakelijke en sobere plechtigheid en was vooral bestemd om na te gaan of er geen huwelijksbeletselen waren. Hadden bruid en bruidegom toestemming van de ouders om te huwen, waren er geen te nauwe verwantschapsbanden tussen bruid en bruidegom, beschikte het koppel over voldoende kennis van de geloofsleer enzovoort?²¹ Tijdens de ondertrouw werd ook een gelofte van kuisheid afgelegd.²² Na de ondertrouw werden de zogenaamde huwelijksbannen afgekondigd. Op drie opeenvolgende zon- of feestdagen werden in de kerk publiekelijk de huwelijksintenties van koppels meegedeeld. Dit was in feite een soort publiek onderzoek naar mogelijke huwelijksbeletselen. Na de afkondiging kon het huwelijk plaatsvinden. In principe was de keuze van de parochie vrij. Onderzoek toont aan dat het huwelijk vooral werd gevierd in de parochie van de bruid. Na 1778 kan men dit vrij eenvoudig nagaan in de huwelijksakte aangezien de herkomst van bruid en bruidegom wordt vermeld.

Huwelijksdag

Op basis van de huwelijksakte kan men achterhalen op welke dag in de week werd gehuwd. Onderzoek toont aan dat de voorkeuren aanzienlijk wijzigden tijdens de zeventiende en achttiende eeuw. Tijdens de late zeventiende eeuw was de zondag de huwelijksdag bij uitstek. In het Oost-Vlaamse Hui-

se bijvoorbeeld vonden tussen 1685 en 1694 bijna 1 op 3 huwelijken plaats op een zondag.²³ Na de zondag volgde de zaterdag op een tweede plaats. Er was dus een duidelijk voorkeur om te huwen tijdens het weekend. Een eeuw later was het patroon totaal gewijzigd (zie grafiek 1). Op zondag voltrokken zich bijna geen huwelijken meer. Hoewel de zaterdag populair bleef, was het vooral de dinsdag die nu de huwelijksdag bij uitstek was. Tussen 1775 en 1784 huwden 40 procent van de Huisenaars op een dinsdag. Deze verschuiving van zondag naar dinsdag treft men ook in andere Vlaamse dorpen aan. Wat is de verklaring achter deze verschuiving? Bepaalde dagen waren niet populair om te huwen, zoals bijvoorbeeld de maandag en de vrijdag. In dit geval speelde bijgeloof een grote rol. De pastoor van Izenberge bespeurde dergelijk bijgeloof in zijn parochie in 1720. In zijn catalogus van bijgelovige praktijken waaraan parochianen zich schuldig maakten staat te lezen: “Verschil maecken tusschen daegen, maenden en jaeren, houdende eenige voor geluckigh, andere voor ongeluckigh: gelijk doen die op een maendagh ofte vrijdagh niet en derven trauwen ofte in hunnen dienst gaen, meijende dat hunnen dienst ofte hun houwelick niet voorspoedigh en soude sijn”.²⁴ Bovendien was vrijdag was ook een traditionele vastendag, en dus minder aantrekkelijk als huwelijksdag.

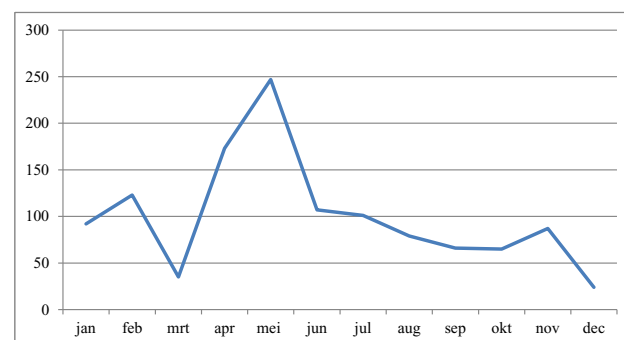
Grafiek 1: De huwelijksdag te Huisse in de late zeventiende en late achttiende eeuw (%).

Waarom huwde men minder op zondag? Waarschijnlijk werd het huwen op zondag actief afgeraden door de clerus. Huwelijken op zondag werden immers ingezegend tijdens of voor de mis. Dit leidde niet zelden tot een verstoring van de eredienst.²⁵ In Frankrijk werden om dezelfde redenen in een groeiend aantal bisdommen huwelijken op zondag simpelweg verboden tijdens de tweede helft van de zeventiende eeuw.²⁶ Hoewel er geen formele verbodsbepalingen voor huwelijken op zondag be-

kend zijn voor de Zuidelijke Nederlanden, lijkt het aannemelijk dat dezelfde motieven aan de basis liggen voor het gebrek aan huwelijken op zondagen. Waarom werd de dinsdag dan zo populair? Momenteel is er geen sluitende verklaring voor de populaire dinsdaghuwelijken. Hieromtrent is er duidelijk nood aan meer onderzoek. Belangrijk om te onthouden is dat de weekday waarop een huwelijk werd gevierd ons ook iets kan vertellen over de aard van de plechtigheid. Vond het huwelijk plaats op een zondag (of feestdag), dan was het een semi-publieke gebeurtenis waaraan leden van de gemeenschap deelnamen. Inzegening van het huwelijk tijdens een weekday wijst dan eerder op een plechtigheid met een meer familiaal karakter waarop minder aanwezigen waren. Een interessante aanvulling op de huwelijksdag betreft onderzoek naar de keuze van de getuigen. De getuigen worden met naam genoemd in de huwelijksakten. Wat was de achtergrond van deze getuigen en was er een familiale band met de bruid en bruidegom? De relatie tot de getuigen kan indirect iets meer vertellen over de aard van de plechtigheid. Zijn de getuigen nauw verwant met de gehuwden, dan was de huwelijksplechtigheid duidelijk een familiegebeuren.

Huwelijksmaand

Huwelijken werden over het jaar met verschillende frequentie gevierd. Een analyse van huwelijken op maandbasis brengt duidelijk deze verschillen in huwelijksfrequentie aan het licht (zie grafiek 2).²⁷ Sommige maanden waren blijkbaar zeer populair om te huwen; andere konden op heel wat minder belangstelling rekenen.

Grafiek 2: Maandschommelingen in de huwelijken in de regio Brugge, 1725-1795 (index 100 = gelijke verdeling van de huwelijken over het jaar)

Sommige periodes trekken opvallend minder huwelijken aan. Dit is vooral het geval met de maanden waarin de vasten (maart) en advent (decem-

ber) vallen. Op het Concilie van Trente werd in 1563 bepaald dat er bij voorkeur geen huwelijken plaatsvonden tijdens deze periodes. Dit impliceerde dat er op jaarbasis circa 80 dagen waren waarop niet kon gehuwd worden. De motivering van dit huwelijksverbod was van pastorale aard. Men vond dat de feestelijke stemming bij een huwelijk niet in overeenstemming kon gebracht worden met penitentie en devotie. Zoals een tijdgenoot het uitdrukte: “tyden van bidden ende vasten accorderen qualick met springen en danssen en bruyloft houden”. Van een absoluut verbod was echter geen sprake. Men kon toelating verkrijgen om te huwen tijdens deze periodes.²⁸ Met huwelijken die tijdens de vasten werden gesloten is meestal iets aan de hand. Mogelijke motieven om toch tijdens deze gesloten periodes te huwen was misschien een (hoog)zwangere bruid of een tweede huwelijk waaraan niet veel ruchtbaarheid werd gegeven. In elk geval mag men er van uit gaan dat huwelijken tijdens de vasten en advent gekenmerkt werden door een beperkte huwelijksviering.

Als gevolg van het beperkt aantal huwelijken tijdens de vasten en advent werden er relatief veel huwelijken afgesloten kort voor en na deze periodes. Daarnaast blijken de maandschommelingen in de huwelijken te zijn bepaald door economische omstandigheden. Huwen deed men hoofdzakelijk wanneer men over vrije tijd beschikte. Tijdens de zomermaanden en het najaar was de vrije tijd beperkt door de grote arbeidsvraag vanuit de agrarische sector. Het binnenhalen en dorsen van de oogst had voorrang op het organiseren van trouwfeesten. Door de maandschommelingen in de huwelijken in beeld te brengen, kan je ook voor een stukje de economische structuur in het verleden blootleggen. Veel huwelijken tijdens een bepaalde maand wijzen eerder op veel vrije tijd, weinig huwelijken eerder op veel werk.²⁹

Alfabetisering

De verplichting opgelegd in 1778 aan gehuwden, ouders en getuigen om hun handtekening te plaatsen onder de huwelijksakte laat ons toe om na te gaan in welke mate de bevolking gealfabetiseerd was en dus ook toegang had tot onderwijs. Let wel, op basis van een studie van de handtekeningen kan je toegang tot onderwijs overschatten. Het was best mogelijk dat men zijn eigen naam kon schrijven zonder onderwijs te hebben genoten. Anderzijds onderschat men op basis van de hand-

tekeningen onderwijs. In het onderwijssysteem van de zeventiende en achttiende eeuw leerde men eerst lezen en pas later volgde schrijfonderricht.³⁰ Het is dus best mogelijk dat iemand niet in staat was om zijn of haar handtekening te plaatsen, maar wel kon lezen. De mate waarin een individu kon schrijven blijft wel een interessant gegeven. De alfabetiseringsgraad werpt licht op de sociale geschiedenis en genderverschillen. Onderzoek op basis van de huwelijksakten toont aan dat er sterke regionale verschillen bestonden. Meer welvarende regio's kenmerkten zich door een hoger aandeel alfabeten. Deze positieve link tussen welvaart en het kunnen schrijven manifesteert zich niet enkel op regionaal niveau, maar ook op individueel niveau. Als je in staat was een handtekening te plaatsen onder de huwelijksakte dan impliceerde dit dat ouders investeerden in onderwijs en hun kinderen ook de tijd gaven om onderwijsactiviteiten bij te wonen. In een samenleving waar kinderen op vroege leeftijd werden ingeschakeld in het arbeidsproces was dit geen vanzelfsprekend gegeven. De mogelijkheid om je handtekening te plaatsen onder de huwelijksakte vertelt met andere woorden ook iets over de jeugd en de mate waarin ouders hun kinderen de mogelijkheid gunden om onderwijs te genieten. Naast de regionale verschillen vallen ook de verschillen tussen mannen en vrouwen op. Als kinderen onderwijs kregen, dan was dit in de eerste plaats bestemd voor de jongens. Onderwijs voor meisjes werd minder belangrijk geacht. Tenslotte blijkt ook uit de huwelijksakten dat vele koppels analfabeet waren. Onderzoek van de huwelijksakten van Waregem uit de periode 1784-1790 bracht aan het licht dat bij 60,5 procent van de koppels man noch vrouw konden schrijven.³¹ In de meerderheid van de gezinnen was er dus geen enkele ouder die onderwijs had genoten.

De huwelijksakten, en de mate waarin handtekeningen werden geplaatst, onthullen een stukje sociale geschiedenis dat in andere bronnen nauwelijks voorkomt. Alfabetisering vertelt niet alleen het verhaal van een lokale gemeenschap, maar ook van de individuele leden en laat je toe om in feite een stukje van de jeugd van je voorouders (of van je lokale gemeenschap in vroegere tijden) te reconstrueren.

Herkomst van de gehuwden

Vanaf 1778 werd systematisch de herkomst van bruid en bruidegom vermeld. Opgelet: in de parochieregisters maakt men soms niet altijd het

onderscheid tussen de geboorte- en woonplaats. Een bijkomende controle is aangewezen om na te gaan of de pastoor de geboorte- of woonplaats registreerde.³² Op basis van de plaatsnamen vermeld in de huwelijksakten is het mogelijk om de zogenaamde regionale endogamie in kaart te brengen. Hoe ver of hoe dicht ontmoette of zocht men een huwelijkspartner? En van welke parochies of regio's waren de 'vreemde' bruiden en bruidegoms afkomstig? Huwelijksakten geven je een beeld van de geografische 'huwelijksmarkt'. Veel huwelijken met partners afkomstig uit andere parochies wijzen op een eerder open huwelijksmarkt. Men beperkte de keuze met andere woorden niet tot de eigen gemeenschap. Een geografische situering van de herkomst van vreemde bruiden/bruidegoms kan ook een licht werpen op andere relaties. Als er bijvoorbeeld veel bruiden/bruidegoms afkomstig waren van een dorp met een wekelijkse markt, dan kan dit suggereren dat deze markt een belangrijke rol speelde in het dagelijks leven van een dorp. Waren er veel huwelijken tussen stedelingen en plattelandsbewoners of bleven deze 'gemengde' huwelijken eerder beperkt? Met andere woorden, de geografische achtergrond van huwelijkspartners kan ook iets meer onthullen over de band en interactie van jouw dorp met de bredere regio.

Begravenisakten

Van alle parochieregisters bieden de begravenisakten de minste mogelijkheden tot onderzoek. Een seriële bewerking van het aantal begravenissen over lange termijn brengt wel periodes aan het licht waarin de gemeenschap werd getroffen door hoge mortaliteit. In de literatuur kan men vaak een aanduiding vinden van de oorzaken van deze oversterfte: pestepidemies, dysenterie, voedseltekorten enzovoort. Begravenisakten registreren soms de dag van het overlijden en de begravenis. De tijd die verliep tussen beide gebeurtenissen was meestal vrij kort. Veel mogelijkheden om stoffelijke overschotten lange tijd te bewaren, waren er immers niet. De studie van de dag waarop begravenissen plaatsvonden is vanuit dat opzicht dan ook minder interessant. De dag waarop een begravenis werden georganiseerd, weerspiegelt immers geen vrije keuze.

Begravenisdienst

Sommige begravenisakten bevatten informatie over het type dienst waarmee men werd begraven. Men kan vier verschillende diensten onderscheiden: de hoge, middelbare, lage en armen dienst. Voor de eer-

Tarieven voor doopen, huwelijken en begravenissen in het bisdom Brugge vindt men terug in deze ordonnantie, 1725 (Rijksarchief Brugge, Cumulus Ecclesiasticus, nr. 166).

ste drie diensten moest men betalen. Armen werden begraven op kosten van de lokale armendis of tafel van de Heilige Geest. Omdat de betaling en verdeling van de verschuldigde bedragen tussen de verschillende personen betrokken bij de begravenisdienst (pastoor, koster, grafdelver enzovoort) vaak aanleiding gaf tot geschillen en onenigheid, werden de tarieven vastgelegd door zowel wereldlijke als kerkelijke overheden. In deze bepalingen vindt men de tarieven van de verschillende diensten terug en wordt ook duidelijk waarom sommige uitvaartdiensten duurder waren dan anderen. Het verschil tussen de kostprijs van de uitvaarten werd onder andere bepaald door de lengte van de dienst, de intensiteit van het klokkengelui, de hoeveelheid kaarsen die werden gebruikt enzovoort. In het bisdom Brugge betaalde men vanaf 1715 11 gulden aan de pastoor voor de hoogste dienst. De middelbare dienst kostte 8 gulden en de minste dienst 4 gulden.³³

De keuze van een bepaalde dienst weerspiegelt tot op zekere hoogte de sociale status van de overledene. Iemand die met de hoogste dienst werd begraven behoorde vrijwel zeker tot de elite. Overledenen begraven met de middelbare dienst behoorden echter niet noodzakelijk tot de sociale middengroepen. Soms werd door de nabestaanden een extra financiële inspanning gedaan om hun familieleden met het nodige aanzien te begraven. Van personen die met de laagste dienst werden begraven kan men stellen dat ze tot de grote massa van kleine boeren en arbeiders behoorden. Ze waren echter nog voldoende vermogend om geen beroep te moeten doen op de armenbegravenis. Op basis van de uitvaartdienst kan je dus wat te weten komen over de sociale achtergrond van je voorouders. Een studie van de uitvaartdiensten over korte of lange termijn brengt immers de sociale gelaagdheid van een

samenleving in beeld en kan ons indirect iets bijbrengen over de evolutie van de levensstandaard.³⁴ Naast de analyse op individueel of lokaal niveau lenen deze gegevens zich ook uitstekend om bijkomend onderzoek te doen naar de plaats van uitvaartplechtigheden binnen families. Kregen leden van eenzelfde gezin of familie bijvoorbeeld hetzelfde type uitvaartdienst? Was er een verschil tussen mannen en vrouwen, jongens en meisjes of ouders en kinderen?

Begraafplaats

De meeste begrafenisakten bevatten ook informatie over de plaats waar de overledene werd begraven. De vermelding ‘in templo’ in een begrafenisakte wijst op een begraafplaats in de kerk. Op het platteland werden zelden meer dan 10 procent van de overledenen in de kerk begraven. Het was een dure aangelegenheid en in principe kon enkel de elite zich een begrafenisplaats in de kerk veroorloven. In de tweede helft van de achttiende eeuw gingen er steeds meer stemmen op om het begraven in de kerk te verbieden. Vooral motieven van hygiëne en volksgezondheid waren hierbij doorslaggevend.³⁵ In de Zuidelijke Nederlanden werd, na jarenlange discussie, het verbod op begraven in de kerk formeel uitgevaardigd in 1784. Met deze ordonnantie werd meteen ook de uitvaartplechtigheid en begrafenis cultuur op een andere leest geschoeid. Individuen die vóór 1784 in de kerk werden begraven behoorden tot de elite van de gemeenschap.

De meerderheid van de overledenen vond echter een laatste rustplaats op het kerkhof. In de meeste parochies was dit kerkhof gelegen rond de kerk. In de meeste parochieregisters vinden we een aanduiding van de plaats waar overledenen werden begraven op het kerkhof. Aan de hand van de windrichting kunnen we de begraafplaats van overledenen bij benadering lokaliseren. Met dergelijke informa-

tie kan je op zich weinig aanvangen. Door gegevens uit akten met elkaar te vergelijken, kan je wel een stukje begrafenis cultuur en sociale geschiedenis achterhalen. Op basis van de windrichtingen vermeld in de parochieregisters kan je immers nagaan of familieleden op dezelfde plaats binnen het kerkhof werden begraven. Werden ouders en kinderen in dezelfde hoek van het kerkhof begraven? Zo ja, dan kan dit misschien wijzen op het voorkomen van familiegraven. Een vergelijking met het type begrafenis dienst kan ook informatie verschaffen over de mate waarin sociale ongelijkheid zich vertaalde naar de structuur van het kerkhof. Lagen de overledenen die zich met de hoogste dienst lieten begraven samen? Was er een aparte hoek voorzien voor de armen? Door gebruik te maken van eigentijdse kaarten kan je ook deze verschillen en/of gelijkenissen geografisch situeren.³⁶

Besluit

In dit artikel werd een poging ondernomen om een aantal ‘verborgen’ aspecten en mogelijkheden van zeer bekende bronnen onder de aandacht te brengen. Parochieregisters vertellen meer immers dan enkel het verhaal van een individu of familie. Ze zijn ook eersterangsbronnen voor lokaal-historisch onderzoek. De informatie besloten in de akten laat je toe om een aantal facetten van het verleden, waarover in andere bronnen meestal geen of weinig informatie te vinden is, te reconstrueren. In deze bijdrage lag de nadruk bijna exclusief op de zeventiende en achttiende eeuw. Het spreekt voor zich dat je ook bovenstaande aandachtspunten kan toetsen aan negentiende-eeuwse parochieregisters.

Thijs Lambrecht
Rijksarchief te Gent

- 1 Concrete tips bij het verwerken van informatie uit parochieregisters en uitleg bij de inhoud zijn te vinden in J. Roelstraete, *Handleiding voor genealogisch onderzoek in Vlaanderen* (Izegem, 1998) en I. Devos en C. Vandenbroeke, 'Historische demografie van middeleeuwen en de nieuwe tijden', in: J. Art en M. Boone (red.), *Inleiding tot de lokale geschiedenis van de 12de tot de 18de eeuw* (Gent, 2004) 192-198.
- 2 Tenzij anders vermeld is dit summier overzicht gebaseerd op G. Martyn *Het Eeuwig Edict van 12 juli 1611. Zijn genese en rol in de verschriftelijking van het privaatrecht* (Brussel, 2000), 330-354; M. Arnould, 'Naar de bronnen van onze historische demografie: de parochieregisters in België', *Statistisch Bulletin*, 34 (1948) 1313-1324; H. Sprangers, 'Voorschriften met betrekking tot het houden van de parochieregisters', *Vlaamse Stam*, 33 (1997) 486-498.
- 3 M. Cloet, 'De personalisering van de zielzorg na Trente. Ambities en realisaties in de Mechelse kerkprovincie', *Trajecta*, 9 (2000) 3-27.
- 4 www.arch.be Naar aanleiding van de digitalisering van de parochieregisters gaf het Rijksarchief een boek uit waarin opvallende fragmenten uit de parochieregisters werden verzameld. Zie F. Baptiste, A. Coenen en L. Verachten, *Een bloemlezing uit de parochieregisters* (Brussel, 2011).
- 5 Een vergelijkend overzicht van de inhoud van doopakten in de verschillende Belgische bisdommen is te vinden bij C. Bruneel, 'L'enregistrement des baptêmes, mariages et décès sous l'Ancien Régime en Belgique', in: S. Pascu (red.), *Population et société III. Sources de démographie historique* (Napoca, 1980) 52-76.
- 6 M. Cloet, 'Het doopsel in de nieuwe tijd (ca. 1550-ca. 1800)', in: L. Leijssen, M. Cloet en K. Dobbelaere (red.), *Levensrituelen. Geboorte en doopsel* (Leuven, 1996) 79-81.
- 7 Rijksarchief Brugge, Archief van de parochie O.-L.-V te Brugge, nr. 212: Instructions pour le mariage, 18de eeuw: 'comme il arrive facilement un accident à un enfant nouveau né et que sans le baptême on ne peut pas être sauvé, l'on doit avoir soin de faire porter à l'église l'enfant aussitôt que possible'.
- 8 P. J. Van Bavegem, *Verhandeling over de koortsen in 't algemeen dog bezonder over de rotkoorts en roodeloop* (Dendermonde, 1788), 90-92.
- 9 J. A. Roselt, *Natuur-, genees-, heel- en geboortkundige waarnemingen en mengel-schriften ten dienste van het landvolk* (Gent, 1781) 29.
- 10 Zie bijvoorbeeld de reglementering in het bisdom Brugge en het Brugse Vrije in *Ordonnantie ende taux nopende de rechten soo vande funeraillen als andere* (Brugge, 1725) artikel 29.
- 11 Cloet, 'Het doopsel' 85-86.
- 12 Zie bijvoorbeeld V. Aricx, 'Vroedvrouwen uit de kasselrij Kortrijk in de leer te Gent 1780-1793', *Biekerf*, 93 (1993) 209-239.
- 13 Rijksarchief Brugge, Cumulus Ecclesiasticus, nr. 2326.
- 14 I. J. De Meyer, *Analectes médicaux ou recueil de faits qui ont rapport à l'art de guérir et qui se sont passés dans le ressort de la ville et du Franc de Bruges* (Brugge, 1851-1852) 258.
- 15 *Dobbelen cabinet der christelycke wyshey* (Gent, 1740), p. XX
- 16 Cloet 'Het doopsel', 87-88.
- 17 M. Cloet, De voornaamgeving in het hertogdom Brabant (17de-20ste eeuw): een bijdrage tot de mentaliteitsgeschiedenis', in: *Cultuurgeschiedenis in de Nederlanden van de Renaissance naar de Romantiek. Liber amicorum J. Andriessen s.j., A. Keersmaekers, P. Lenders s.j* (Leuven, 1986) 101-117 en N. Stragier, *De voornaamgeving in West-Vlaanderen tijdens de 17de en 18de eeuw* (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling Katholieke Universiteit Leuven, 1994). De gegevens in tabel 2 werden ontleend aan deze verhandeling.
- 18 E. Brusselle, *Demografische ontwikkeling, doopnaamgeving, kerkelijk leven, volksonderwijs en alfabetisatie in enkele landelijke parochies van het Brugse Vrije. Jabbeke, Stalhille en Varsenare in de 17de en 18de eeuw* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Katholieke Universiteit Leuven, 1997) 102.
- 19 A. Martens, 'De Mariakapel op de wijk Zande te Hansbeke. Verering van de H. Coleta en van Sint-Antonius met het varkentje', *Het Land van Nevele*, 29 (1998) , 27-70.
- 20 Cloet, 'Het doopsel', 91-92.
- 21 M. Cloet en H. Storme, 'Relatie en huwelijk in de nieuwe tijd', in: R. Burggraeve e.a. (red.), *Levensrituelen. Het huwelijk* (Leuven, 2000) 21-22.
- 22 Door de datum waarop het eerste kind werd geboren te vergelijken met de datum van de ondertrouw kan je nagaan of deze gelofte van kuisheid al dan niet werd nageleefd. De geboorte van een kind minder dan 8 maanden na de ondertrouw wijst immers duidelijk op seksuele contacten voorafgaand aan het huwelijk.
- 23 J. Bauters, 'Huwten in Huysse: een sociaal-economische reoconstructie van een Zuid-Oost-Vlaamse plattelandsgemeente tussen 1655 en 1784', *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde*, 47 (2010) 34-38. Het cijfermateriaal in grafiek 1 is ontleend aan deze studie.
- 24 A. Vierendeel, 'Volksgehoof en volksremedies in Veurne-Ambacht opgetekend in 1720 door de kapelaan van Izenberge', *Biekerf*, 70 (1969), 321-328. Zie ook P. Vanden Bossche, *Den catholycken pedagogie oft christelycken onderwyser inden catechismus* (Antwerpen, 1716) 262-263.
- 25 Tijdens de vroege achttiende eeuw werd vanuit de bisdommen de nadruk gelegd op de nodige eerbied tijdens de erediensten. Zie bijvoorbeeld Rijksarchief Gent, *Archief Bisdom Gent*, nr. B. 3856: Omzendbrief van bisschop Van der Noot betreffende de eerbied in de kerk, 1707. Over klachten van pastoors over al te rumoerige misvieringen zie J. De Brouwer, *Bijdrage tot de geschiedenis van de kerkelijke instellingen en het godsdienstig leven in het Land van Aalst tussen 1621 en 1796. Deel IV. Godsdienstig en zedelijk leven van het volk* (Aalst, z.d.) 774-775.
- 26 C. Piveteau, *La pratique matrimoniale en France d'après les statuts synodaux du Concile de Trente à la Révolution* (Parijs, 1957) 56-57.
- 27 Gegevens in grafiek 2 werden ontleend aan L. Spanhove, 'De bevolkingsevolutie van het platteland omheen Brugge in de 18de eeuw (1725-1795)', *Standen en Landen*, 58 (1972) 94.
- 28 Cloet en Storme, 'Relatie en huwelijk', 24.
- 29 Inspirerende voorbeelden hierbij zijn F. Sercu, *Religie en economie. Een onderzoek naar de seizoenschommelingen in het huwelijkspatroon van het Brugse Vrije, 17e-18e eeuw* (Onuitgegeven masterscriptie Universiteit Gent, 2010) en M. Delseme, *Trouwen in de regio Aalst, 1579-1840* (Onuitgegeven masterscriptie Universiteit Gent, 2011). Beide masterscripties kan je online raadplegen via de website van de Universiteitsbibliotheek van de Universiteit Gent op www.lib.ugent.be.
- 30 Over het onderwijssysteem in deze periode zie E. Put, *De cleyne scholen. Het volksonderwijs in het hertogdom Brabant tussen Katholieke Reformatie en Verlichting, eind 16de eeuw-1795* (Leuven 1990).
- 31 G. Algoet en C. Vandenbroeke, 'Alfabetisme in Vlaanderen en inzonderheid in zuidelijk Vlaanderen, einde 18de eeuw-ca. 1870', *Jaarboek van de Geschied- en Heemkundige Kring 'De Gaverstreke'*, 5 (1977) 142-178.
- 32 Een aantal belangrijke opmerkingen in dit verband zijn te vinden bij J. Verhelst, 'De huwelijksregisters oud regiem als bron voor de sociale geschiedenis: een ontgoucheling?', *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 21 (1967) 85-109.
- 33 *Ordonnantie ende taux*.
- 34 Zie de belangrijke studie van C. Vandenbroeke, 'Parochieregisters als bron voor de studie van sociale stratificatie', in: J. De Belder, W. Prevenier en C. Vandenbroeke (red.), *Sociale mobiliteit en sociale structuren in Vlaanderen van de late middeleeuwen tot de 20e eeuw* (Gent, 1983) 59-78.
- 35 E. Schepens, 'Het begrafenisritueel te Gent tijdens de 18de eeuw', *Oostvlaamse Zanten*, 75 (2000) 344-357.
- 36 Zie ook H. Vannoppen, 'Overlijden en begrafenis als elementen van sociale segregatie', *Ons Heem*, 48 (1994) 1-13.

